

Марина Сергіївна Омельченко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної педагогіки та
інклюзії
Донбаського державного педагогічного
університету,
м. Слов'янськ, Донецька обл.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8292-1791>

УДК 159.923.2:376.011.3-051

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-3\(74\)-11-15](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-3(74)-11-15)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація.

У статті розглянуто загальні принципи, що покладено в основу психологічної концепції розвитку професійної свідомості корекційного педагога. Здійснено класифікацію принципів, розглянуто їхню сутність, характеристики та прояви. Розкрито поняття, значення й основні детермінанти співтворчості в системі розвитку професійної свідомості корекційного педагога. Автор звертає увагу на відповідність визначених принципів трьом ключовим психологічним позиціям і їх обумовленість соціокультурним середовищем, діяльністю особистості й самою особистістю, що в статті представлено у вигляді схеми. Наведено суб'єктивні та об'єктивні аспекти загальних психологічних принципів, встановлено їхній зв'язок із частковими принципами.

Ключові слова: корекційний педагог; психологічні принципи; розвиток професійної свідомості.

Реформа освіти й розбудова Нової української школи (НУШ) – це впевнений крок до виховання молоді, яка готова навчатися впродовж життя, вміє критично мислити, бачить перспективи особистісного зростання, досягає високих цілей і може працювати в команді. Учні НУШ у майбутньому мають стати незамінними на ринку праці й успішними фахівцями. Зміни на всіх рівнях освітньої системи висувають високі вимоги, насамперед до вчителя в ролі провідника цих реформ, адже він має чітко орієнтуватися в нормативно-законодавчій, методичній, організаційній, економічній, соціальній сферах освітньої платформи.

Упровадження інклюзивної освіти висуває на передній план освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) ще одну ключову фігуру – корекційного педагога, роль якого полягає в забезпеченні соціальної адаптації, індивідуальної корекційно-педагогічної та психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами. Професійна діяльність в команді, пристосування до нових умов, необхідність змінити звичний хід корекційно-педагогічної діяльності та її орієнтування на особистість учня вимагає від корекційного педагога вдосконалення його професійних поглядів, підсилення рефлексії, зміни мотиваційно-ціннісної системи.

У психологічній науці на сучасному етапі постає проблема пошуку способів дослідження особливостей змісту індивідуального сприйняття фахівцями навколишнього світу, що за суттю є професійною свідомістю. Доведено, що в основу змісту свідомості покладено відображення об'єктивних характеристик

професійної діяльності, професійної спільноти, професійного розвитку у формі чуттєвих образів, значущості, особистісного смислу у свідомості людини [1].

Професійна свідомість постає наслідком професійного самовизначення особистості та її усвідомленої спрямованості, що реалізується в практичній взаємодії фахівця з навколишнім оточенням [4].

Залежність професійної свідомості від компетентності й особистісних якостей фахівця тривалий час тримається в колі актуальних проблем психології. Причому «особистісне» завжди ширше ніж «професійне», оскільки полягає в основі «професійного», визначає його становлення і результат [8].

Розбудова концепції розвитку професійної свідомості, мета якої полягатиме у підвищенні результативності професійної діяльності корекційного педагога в умовах НУШ, вимагає визначення необхідних психологічних принципів, які б склали її підґрунтя.

У цій статті автор прагне проаналізувати і структурувати психологічні принципи концепції розвитку професійної свідомості корекційного педагога. Застосований нами комплексний дисциплінарний підхід дав змогу розробити теоретико-методологічну стратегію дослідження професійної свідомості корекційних педагогів, визначити і використати загальнонаукові та конкретно-методологічні *принципи психології*, а саме: активності, розвитку, детермінізму, інтегративності, системності. З метою забезпечення комплексного підходу до аналізу професійної свідомості було застосовано принципи системної доцільності, цілісності, особистісно-діяльнісної єдності, інваріативності,

оптимальності, конгруентності, творчої самореалізації. Цілісний підхід базувався на положеннях системного і структурно-функціонального аналізу, діяльнісному, особистісному, суб'єктно-діяльнісному підходах, принципах суб'єктно-об'єктної взаємодії та продуктивного спілкування.

Зазначені принципи покладено в психологічну концепцію розвитку професійної свідомості, що поділено на чотири групи: 1) гносеологічні; 2) психологічні; 3) спеціально-дидактичні; 4) соціально-організаційні [3].

Гносеологічні принципи становлять внутрішній бік корекційно-педагогічного процесу, а **спеціально-дидактичні** принципи – зовнішній бік, що характеризує закономірності засвоєння організованого спеціального навчання і виховання, співтворчості, соціальної адаптації та соціалізації дітей із порушеннями психофізичного розвитку. **Психологічні** принципи характеризують як психофізіологічні, діагностичні, мотиваційно-ціннісні, перцептивні, проектно-регулятивні, психолого-прогностичні, прикладні, а **соціально-організаційні** розглядають як закономірності управління взаємовідносинами в окремому соціумі та суспільстві, а також введення певної структури в процес розвитку професійної свідомості [7].

Психологічна основа визначених принципів характеризує залежність формування оптимального рівня професійної свідомості корекційного педагога від цілепокладання, особистісно зорієнтованої позиції, стратегії життєдіяльності, професійного становлення та розвитку тощо.

Принципи розвитку професійної свідомості корекційного педагога характеризуються зумовленістю об'єктивним законам психологічних наук. Їх специфічні особливості виявляються з урахуванням інтеграції та технологізації процесів, властивих гуманітарним, соціальним, природним і технологічним наукам. Вони визначають загальний хід процедури дослідження, адже виконують функції наукового прогнозування, діагностики і зворотного зв'язку з досліджуваними явищами. У цьому контексті принципи аналізуються як *прогностичні, діагностичні, прикладні*. Прогностичний характер дає змогу визначити головні напрями та процедури дослідження; діагностичний – необхідну інформацію про досліджувані явища за допомогою спеціальних методів; прикладний – забезпечує використання і застосування отриманої інформації в практичній діяльності.

Принципи розвитку професійної свідомості корекційного педагога мають інтегральний характер. Іншими словами, відбувається об'єднання наукового, природного, гуманітарного, технологічного в єдине психологічне знання [9].

Виокремлення часткових принципів зумовлено компонентами психологічного знання. *Когнітивна компонента* узагальнює знання про професію, змістовно-процесуальні характеристики процесу розвитку професійної свідомості у процесі отримання професійних знань; *гносеологічна компонента* визначає його в змісті пізнання людьми об'єктивної

дійсності, фактів і законів природи та суспільства, самопізнання; *психологічна компонента* спрямована переважно до внутрішньої пізнавальної діяльності особистості [2]; *кібернетична компонента* відображає багатобразність зв'язків, що формуються в процесі розвитку, кругообіг інформаційних потоків, а також керування засвоєнням інформації з метою розвитку професійної свідомості; *соціологічна компонента* охоплює взаємини між учасниками процесу розвитку і відображає не лише конкретну взаємодію особистостей, а й більш загальні соціальні взаємозв'язки – спрямованість, соціальну значущість професії тощо; *організаційна компонента* відображає процеси розвитку в аспекті інтелектуальної праці: організація цього процесу розвитку професійної свідомості від організації теоретичної та практичної діяльності в період професійної підготовки (матеріальне забезпечення, стимулювання, результативність, рентабельність тощо) до організації безпосередньо професійної діяльності.

Необхідно зазначити також такі загальні принципи побудови психологічної концепції розвитку професійної свідомості.

Принцип *цілеспрямованості* розвитку професійної свідомості корекційного педагога встановлює залежність цього процесу від: рівня і темпу суспільного розвитку; потреб і можливостей соціуму; рівня розвитку і можливостей психологічної та педагогічної науки і практики професійної підготовки; рівня і структури внутрішньої мотивації особистості; наявності та характеру професійних орієнтирів [5; 6].

Принцип *урахування адекватності змісту* процесу розвитку професійної свідомості корекційного педагога цілям має представляти: суспільні потреби і цілі процесу розвитку; темпи соціального і науково-технічного прогресу; вікові можливості особистості; рівень розвитку теорії і практики професійного навчання; матеріально-технічні й економічні можливості закладів вищої та середньої освіти [10].

Принцип *врахування якості формування і розвитку професійної свідомості* корекційного педагога зумовлює ефективність кожного етапу цього процесу за рахунок: забезпечення продуктивності кожного попереднього етапу; характеру і обсягу етапів розвитку професійної свідомості; організаційно-педагогічних і психологічних впливів з боку керівництва, колег тощо; тривалості кожного етапу процесу розвитку професійної свідомості; дидактичних вмій і навичок особистості, її внутрішній мотивації, наявності та розвитку здібностей до професії корекційного педагога.

Принцип *вибору методів і засобів розвитку* професійної свідомості корекційного педагога передбачає, що їх ефективність забезпечується якістю знань і навичок у застосуванні методів і засобів; метою розвитку професійної свідомості; віком особистості; здібностей особистості до оволодіння професією і розвитком професійної свідомості; матеріально-технічним забезпеченням; організацією процесу розвитку.

Принцип *регулювання процесу розвитку* професійної свідомості корекційного педагога є специфічним

принципом. Якщо попередній принцип передбачає, що процес розвитку професійної свідомості корекційного педагога розглянуто як процес розвитку особистості, суб'єкта діяльності, то керування ним буде мати некоректний характер. Проте керування можна розглядати як створення умов для формування оптимального рівня розвитку професійної свідомості корекційного педагога. У цьому контексті проблему керування розвитком особистості можна розглядати як проблему самокерування, саморозвитку, співтворчості. Таким чином, темпи і досягнений рівень розвитку особистості будуть залежати від: спадковості; виховного та освітнього середовища професійної підготовки; залучення до процесу розвитку професійної свідомості; застосованих засобів і способів впливу в процесі розвитку; мотивації особистості на процес розвитку професійної свідомості.

Співтворчість у системі розвитку професійної свідомості корекційного педагога дає змогу конкретизувати психологічні феномени впливу самовпливу та взаємодії. Психологічний вплив здійснюється за допомогою системи вербальних і невербальних засобів суб'єкта (групи) на психологію іншого суб'єкта (групи) і зумовлений мотивацією цілепокладання. Психологічна взаємодія констатується з актів психологічного впливу, але містить нове інтегративне психологічне утворення. За психологічної взаємодії суб'єкт виконує функції двох вищезазначених феноменів за допомогою внутрішньо особистісних механізмів, обумовлених мотивами і ціллю.

До головних детермінант співтворчості можна зарахувати такі:

- вплив та особливості соціокультурного середовища;
- цілі, завдання, зміст співтворчості;
- засоби і способи співтворчості;
- умови і фактори співтворчості;
- індивідуальні й диференційовані критерії співтворчості.

Кінцевим результатом співтворчості можна вважати результат впливу визначених детермінант. Аналіз процесуальної сторони співтворчості надає можливість визначити: за допомогою яких засобів і способів, якими способами було досягнуто потрібний результат; чи є певні невикористані можливості; чи потрібна їхня корекція. Відповідні критерії оцінювання продуктивності співтворчості мають стосуватися як процесуального, так і результативного аспектів розвитку професійної свідомості корекційного педагога.

Принцип *надбання соціокультурного досвіду* корекційним педагогом характеризує здібності педагога до застосування соціальних: дій, мислення, взаємодії, що передбачає високий рівень розвитку професійної свідомості корекційного педагога.

Соціальні дії корекційного педагога передбачають високий рівень розвитку таких типів мислення, як ситуативне й зорієнтоване на соціальний рух (соціальний успіх). Зазначені типи мислення передбачають функціональний та аксіологічний рівні розвитку суб'єкта.

Функціональний рівень розвитку суб'єкта характеризує цілі, які узгоджені з його техніко-нормативними можливостями. Корекційний педагог чинить професійний вплив відповідно до наявності певних сформованих навичок у досягненні конкретних цілей. *Аксіологічний рівень* розвитку виражає життєві смисли суб'єкта, їх взаємозв'язок із загальною системою цінностей у соціокультурному середовищі. У випадку невідповідності цілей можливостям суб'єкта відбувається не редуція цілей, а розробляється задача саморозвитку відповідно до досягнутого рівня свідомості, рівня домагань, життєвих і професійних стратегій. Аксіологічний рівень соціальних досягнень здобувається на технологічному рівні поведінки суб'єкта.

Продуктивність процесу розвитку професійної свідомості корекційного педагога залежить від таких факторів, як: інтенсивність зворотних зв'язків у системі розвитку; характер, величина, обґрунтованість й психологічна доцільність корегувальних впливів.

Результативність процесу розвитку професійної свідомості корекційного педагога залежить від таких факторів, як: дія внутрішніх стимулів (мотивів) процесу розвитку; інтенсивність, характер і своєчасність зовнішніх (суспільних, економічних, педагогічних, моральних, матеріальних тощо) стимулів.

Розвиток професійної свідомості корекційного педагога є динамічним процесом, адже величина подальших змін залежить від величини змін на попередньому етапі. Це означає, що процес розвитку професійної свідомості корекційного педагога можна розглядати як такий, що розвиває взаємодію між особистостями та має поступовий характер (чим вище проміжкові дії, тим більш вагомий кінцевий результат).

Процес розвитку професійної свідомості корекційного педагога не може реалізуватися без єдності чуттєвого, логічного осмислення сприйнятого, а також його практичного застосування.

Розробляючи психологічну модель формування оптимального рівня розвитку професійної свідомості корекційного педагога важливо враховувати єдність зовнішньої та внутрішньої діяльності. Ефективність розвитку професійної свідомості зумовлюється якістю зовнішньої (корекційно-педагогічної, стимулювальної тощо) діяльності та власної внутрішньої (пізнавальної) діяльності особистості.

Процес і результат розвитку професійної свідомості корекційного педагога залежать від впливу таких чинників, як: потреби суспільства й особистості; можливості (економічні, фінансові, технічні тощо) суспільства; умови протікання процесу (психологічні, моральні, санітарно-гігієнічні, етичні, естетичні тощо).

Таким чином, визначені загальні принципи побудови психологічної концепції розвитку професійної свідомості корекційного педагога відповідають трьом ключовим психологічним позиціям і зумовлені соціокультурним середовищем, діяльністю особистості й самою особистістю (рис. 1). Таким чином, визначено принципи, які мають власне прикладне значення, адже відкривається можливість їх практичного використання на технологічному рівні з метою оптимізації діяльності.

У загальній системі професійної підготовки корекційних педагогів процес розвитку професійної свідомості ми визначаємо як зміну (структурну, функціональну, структурно-функціональну) системи (особистості, діяльності, навчання), що супроводжується виникненням якісних новоутворень у формі рівнів професійної свідомості, удосконалення.

Відкрита тенденція процесу розвитку професійної свідомості постає як необхідність зв'язків, відносин між явищами, а також відображає характер зовнішніх психологічних протиріч. Відкрита тенденція постає як задана соціокультурним середовищем, а логічно обґрунтована, прихована – як та, що складається, зумовлюється особистістю та її діяльністю.

Прихована тенденція процесу розвитку професійної свідомості постає у вигляді причиново-наслідкових зв'язків й відносин між явищами, а також відображає характер внутрішніх психологічних протиріч.

З огляду на це, потрібно зазначити, що психологічні принципи мають як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти. Об'єктивні аспекти розуміємо як об'єктивну, об'єктивно-діяльну детермінацію, тобто зв'язки, відношення явищ, що зумовлені умовами й факторами, які впливають на процес розвитку професійної свідомості корекційного педагога в соціокультурному середовищі. Суб'єктивні аспекти розуміємо як суб'єктивну, суб'єктивно-діяльну детермінацію, що відображає зв'язки та відношення явищ, які зумовлені індивідуальною суб'єктивністю особистості (рушійні сили і внутрішні витоки розвитку) і переломлюють об'єктивність процесу розвитку професійної свідомості у власне особистісний смисл. Суб'єктивну детермінацію розуміємо як внутрішні сили (рушійні сили) та витоки розвитку.

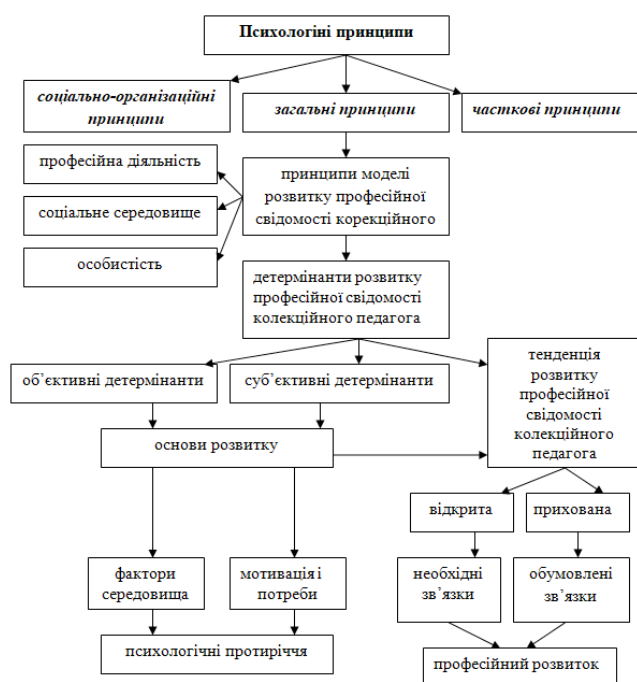

Рис. 1. Психологічні принципи в структурі професійного розвитку корекційного педагога

Таким чином, психологічні принципи проходять через зовнішню стадію у своєму розвитку, тобто відображають закономірності соціокультурного середовища. Під час перевтілення у внутрішні, вони не лише проявляються, а й формуються системою розвивальної освіти, самою особистістю та її діяльністю. Прогностичний, діагностичний, прикладний характер цих принципів визначають подальші перспективи дослідження часткових принципів (психологічних і соціально-організаційних).

Використані літературні джерела

1. Акопов Г.В. Технология диагностики профессионального сознания / Г.В. Акопов // Современные образовательные технологии. Самара: Книга, 2011. С. 103–143.
2. Бідюк І.А. Педагогічна психологія: навч. посіб. / І.А. Бідюк. Харків: ХАІ, 2017. 55 с.
3. Бондар Л.В. Загальна психологія: навч. посіб. / Л.В. Бондар. Київ: НАУ, 2018. 127 с.
4. Дробот О.В. Професійна свідомість керівника: навч. посіб. / О.В. Дробот. Київ: Талком, 2016. 338 с.
5. Дубчак Г.М. Психологічні основи професійної стресостійкості майбутніх фахівців: монографія / Г.М. Дубчак. Київ: Талком, 2017. 320 с.
6. Муқан Н.В., Грогодза І.Ю. Професійний розвиток педагогів: теоретичні та методологічні аспекти / Н.В. Муқан, І.Ю. Грогодза // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2013. № 5 (31). С. 18–27.
7. Пустовий С.А. Становлення та розвиток професійної свідомості майбутніх філологів / С.А. Пустовий // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Вип. 1(2). С. 667–671. (Серія: «Психологічні науки»).
8. Становських З.Л. Мотиваційно-сміслові детермінанти саморегуляції професійної діяльності педагогів: метод. посіб. / З.Л. Становських. Кіровоград: Імекс, 2014. 166 с.
9. Чепішко О.І. Дослідження динаміки розвитку професійної свідомості майбутніх вчителів соціогуманітарного профілю / О.І. Чепішко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2014. Вип. 44. С. 210–215. (Серія 12: «Психологічні науки»).
10. Шевченко Н.Ф. Функціонування професійної свідомості психолога в процесі психологічного консультування / Н.Ф. Шевченко // Проблеми сучасної психології. 2013. № 1. С. 95–101.

References

1. Akopov, H.V. (2011). Tekhnolohiya dyahnostyky professyonalnoho soznanyia [Diagnostic technology of professional consciousness]. *Sovremennye obrazovatelnye tekhnolohyy – Modern educational technology*. Samara. P. 103–143.
2. Bidiuk, I.A. (2017). *Pedahohichna psykhologhiia [Pedagogical psychology]*. Kharkiv. 55 p.
3. Bondar, L.V. (2018). *Zahalna psykhologhiia [General psychology]*. Kyiv. 127 p.
4. Drobot, O.V. (2016). *Profesiina svidomist kerivnyka [Professional consciousness of the head]*. Kyiv. 338 p.
5. Dubchak, H.M. (2017). *Psykhologhichni osnovy profesiinoy stresostiikosti maibutnikh fakhivtsiv [Psychological foundations of professional stress resistance of future specialists]*. Kyiv. 320 p.

6. Mukan, N.V., & Hrohodka, I.Iu. (2013). Profesiyni rozvytok pedahohiv: teoretychni ta metodolohichni aspekty [Professional Development of Teachers: Theoretical and Methodological Aspects]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. No. 5 (31). P. 18-27.

7. Pustovyi, S.A. (2018). Stanovlennia ta rozvytok profesiinnoi svidomosti maibutnikh filolohiv [Establishment and development of professional consciousness of future philologists]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. – Scientific Bulletin of Kherson State University*. Vol. 1(2). P. 667-671.

8. Stanovskykh, Z.L. (2014). *Motyvatsiino-smyslovi determinanty samorehuliatcii profesiinnoi diialnosti pedahohiv [Motivational and semantic determinants of self-regulation of professional activity of teachers]*. Kirovohrad. 166 p.

9. Chepishko, O.I. (2014). Doslidzhennia dynamiky rozvytku profesiinnoi svidomosti maibutnikh vchyteliv sotsiohumanitarnoho profilii [Study of the dynamics of the development of professional consciousness of future teachers of social and humanities profile]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. – Scientific journal of NP Drahomanov NPP*. Vol. 44. P. 210-215.

10. Shevchenko, N.F. (2013). Funktsionuvannia profesiinnoi svidomosti psykholoha v protsesi psykholohichnoho konsultuvannia [Functioning of the professional consciousness of a psychologist in the process of psychological counseling]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*. No. 1. P. 95-101.

Omelchenko Maryna. Psychological Principles of Optimizing the Development of Correctional Teacher’s Professional Consciousness.

Summary.

The article summarizes the general principles laid down in the basis of the psychological concept of correctional teacher’s professional consciousness development: the principle of activity, development, determinism, integrability, systemicity. Attention is also paid to the principles of systemic expediency, integrity, personality-active unity, invariance, optimality, congruence, creative self-realization. Classification of principles has been carried out, their essence, characteristics and manifestations are considered. The author carries out an analysis of both the internal and external aspects of correctional and pedagogical activity, the regularities of their formation. The concept of the optimal level of professional consciousness, the principles that underlie it, their specific features,

which determine the course of the research procedure, perform functions of scientific forecasting, diagnostics and feedback with the phenomena under investigation. To emphasize private general psychological principles, the author refers to the structure of psychological knowledge. The concept, meaning and the main determinants of co-creation in the system of development of professional consciousness of correctional teacher are revealed. Analysis of the procedural side of co-production allows you to determine with what means and methods, by what means the desired result will be achieved. The connection between the correctional teacher’s thinking and the levels of its development as a subject (functional, axiological) is established. The factors of the pro-activity of the development of professional consciousness are determined. Attention is paid to the correspondence of certain principles with the three key psychological positions and the conditionality of the sociocultural environment, the activity of the individual and the person himself, which is presented in the article in the form of a scheme. Subjective and objective aspects of general psychological principles are presented, their connection with partial principles is established.

Key words: *correctional teacher; psychological principles; development of professional consciousness.*

Омельченко М.С. Психологические принципы оптимизации развития профессионального сознания коррекционных педагогов.

Аннотация.

В статье рассматриваются общие принципы, положенные в основу психологической концепции развития профессионального сознания коррекционного педагога. Осуществлена классификация принципов, рассмотрены их сущность, характеристики и проявления. Раскрыто понятие, значение и основные детерминанты сотворчества в системе развития профессионального сознания коррекционного педагога. Автор обращает внимание на соответствие определенных принципов трем ключевым психологическим позициям и их обусловленность социокультурной средой, деятельностью личности и самой личностью, что в статье представлено в виде схемы. Приведены субъективные и объективные аспекты общих психологических принципов, установлена их связь с частными принципами.

Ключевые слова: *коррекционный педагог; психологические принципы; развитие профессионального сознания.*

Стаття надійшла до редколегії 15 липня 2019 року